

УДК 316.342:355.014

І. М. ДОЛЯ

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ У ВИБОРІ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ МІЖКАНЦЯМИ ДОНБАСУ

У статті розглянуті процеси зміни соціальної структури українського суспільства, що формуються під впливом триваючого військово-політичного конфлікту на Донбасі. Автором досліджуються мотиви жителів окупованих територій при виборі ними стратегії дії в сучасних трансформаційних умовах. Також проаналізовані загальні соціально-економічні фактори, які в цілому негативно впливають на статус нової соціальної групи для українського суспільства - тимчасово переміщених осіб. Проблеми росту рівня безробіття й низький рівень доходів у масштабах України, є визначальними мотивами для тієї частини громадян, що на початку конфлікту змушена була виїхати з окупованих територій, але в результаті їхньої соціальної незахищеності на територіях підконтрольних українській владі, люди повернулися в окупацію.

Ключові слова: соціальна структура, соціальна дія, тимчасово переміщені особи, окуповані території, мотиви, псевдореспубліки, безробіття.

В статье рассмотрены процессы изменения социальной структуры украинского общества, формирующиеся под воздействием продолжающегося военно-политического конфликта на Донбассе. Автором исследуются мотивы жителей оккупированных территорий при выборе ими стратегии действия в современных трансформационных условиях. Также проанализированы общие социально-экономические факторы, которые в целом негативно влияют на статус новой социальной группы для украинского общества – временно перемещенных лиц. Проблемы роста уровня безработицы и низкий уровень доходов в масштабах Украины, являются определяющими мотивами для той части граждан, которая в начале конфликта вынуждена была выехать из оккупированных территорий, но в результате своей социальной незащищенности на территориях подконтрольных украинской власти, вернулись в оккупацию.

Ключевые слова: социальная структура, социальное действие, временно перемещенные лица, оккупированные территории, мотивы, псевдореспублики, безработица.

The article examines the processes of change in the social structure of Ukrainian society, shaped by the ongoing military-political conflict in the Donbass. The author examines the motives of the inhabitants of the occupied territories in the selection of strategies for the action in modern conditions of transformation. Also analyzed the overall socio-economic factors, which generally have a negative impact on the status of a new social group for the Ukrainian society - the displaced persons. Problems of growth in the unemployment rate and low income levels across the Ukraine, are determining motives for the part of the citizens, who at the beginning of the conflict was forced to leave the occupied territories, but as a result of their social insecurity in the territories controlled by the Ukrainian authorities, have returned to the occupation.

Keywords: social structure, social action, temporarily displaced persons, the occupied territories, motives, unemployment.

Постанова проблеми. Триваючий військово-політичний конфлікт на Донбасі, спровокував хвилю нових перетворень у соціальній структурі українського суспільства. Суспільство виявилось неготовим до викликів соціально-економічного та морально-етичного характеру, в результаті яких відбувся його розподіл на: «своїх, патріотів, що залишили тимчасово окуповані території» та «чужих, сепаратистів, які zostали жити й працювати в окупації». Дослідження мотивації вибору тієї або іншої дії, що реалізується людьми, які стали несвідомими учасниками самої масштабної в історії антитерористичної операції, а по суті неоголошеної війни – не одержали належної уваги ні на рівні державної політики, ні в наукових колах. У той же час, уже сьогодні, українське суспільство поповнилось новою соціальною групою – вимушено переміщені особи. Більше того в рамках обраного державного курсу орієнтованого на мирний варіант повернення тимчасово окупованих територій до складу України, саме сьогодні необхідно детально вивчати й тих хто живе в сучасному окупованому Донбасі й тих хто виїхав. Тільки такі знання дозволять знайти суспільству точки єднання та сприятимуть згладжуванню болячого процесу возз'єднання українців Донбасу, що опинились по різні боки лінії зіткнення.

Аналіз наукових досліджень. Питання мотивів поведінки людей у суспільстві, соціальної стратифікації, формування соціальної структури під впливом різних факторів диференціації перебувають у полі наукових розробок учених різних галузей знань. Класичні концепції в рамках яких представлені підходи до визначення сутності понять соціальна стратифікація, статус, мобільність, дія, розроблені вченими:

М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Г. Спенсером, П. Сорокіним, А. Туреном, Р. Дарендорфом [1].

В умовах сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються під впливом військово-політичного конфлікту на Донбасі існує необхідність досліджувати мотиви поведінки нових для українського суспільства соціальних груп, таких як «біженці», «внутрішньо переміщені особи». У цьому контексті логічним є застосування розробленої теорії соціальної дії М. Вебера для пояснення особливостей поведінки жителів тимчасово окупованих територій Донбасу, з погляду, пошуку відповіді на питання щодо її мотивації – виїжджати або залишатися в окупації. Рациональність соціальної дії відповідно до теорії М. Вебера досягається за рахунок усвідомленості будь-яких дій, які протікають або цілорационально, орієнтуючись на очікування зовнішнього оточення, або цінносно-раціонально, базуючись на свідомій вірі в ефективність дії. Жителі Донбасу, що стали заручниками триваючого військово-політичного конфлікту позбавлені раціональності дій і, безперечно, віддають перевагу афективним вчинкам – оскільки рушійною силою для них є емоції й почуття. Така тенденція вимагає пошуку механізмів стимулювання населення до раціональної дії [2, с. 89].

Основні положення класичних підходів до вивчення стратифікації й мотивів соціальної дії детально проаналізовані в науковому доробку сучасних учених. Так, тенденції соціальної стратифікації українського суспільства досліджують С. Катаєв, С. Макеев В. Паніотто та інші, аналізом соціально-економічної нерівності в Україні займаються О. Іващенко, Е. Лібанова та інші; особливості регіональної страти-

фікації суспільства перебувають в полі наукових інтересів Н. Коваліско, Р. Савчинського тощо.

У контексті обраної проблематики окремої уваги заслуговують наукові роботи предметом яких є вивчення особливостей взаємин внутрішньо переміщених осіб з органами влади. Принципи побудови менеджменту державних органів влади, які покликані надавати соціальні послуги, в українських реаліях виявилися неефективними. У даному контексті проблематика вивчення мотивів поведінки жителів зони конфлікту вимагає перегляду ключових механізмів системи управління соціальних служб, з метою оптимізації й наближення їх до інтересів та потреб людей. У даному контексті, заслуговує на увагу концепція соціально-адекватного управління, запропонована українським ученим В. Буреогою. Завдяки глибинному аналізу причин управлінських криз, притаманних сучасному українському суспільству, вчений наголошує на необхідності створення власної вітчизняної управлінської моделі на базі позитивних практик радянської системи управління та розумних надбань західного менеджменту [3].

Аналізуючи мотивацію дій людей, що живуть на непідконтрольних Україні територіях слід зазначити необхідність окремого наукового вивчення такої соціальної категорії як діти. Військовий конфлікт на Донбасі, створив для українського суспільства нову реальність в результаті якої з'явилися діти-комбатанти, діти-солдати, діти-військові злочинці, а також діти, що живуть у кризових ситуаціях. Одним із засновників наукового підходу до вивчення даних категорій в українській соціології є О. Клименко, що запропонувала авторську класифікацію поділу дітей, які змушені жити в умовах кризового суспільства, провівши емпіричні дослідження саме дітей Донбасу [4].

Метою нашої статті є аналіз мотиваційної складової у виборі стратегії соціальної дії мешканцями Донбасу.

Виклад основного матеріалу. Проведення антитерористичної операції на Донбасі, якій притаманні то період згасання, то період ескалації збройного конфлікту, супроводжується не тільки трансформаціями економічного й політичного характеру, але й серйозними змінами в соціальній структурі. Примітивна стратифікація, що тиражується у засобах масової інформації зводиться до двох категорій – особи, які залишилися в окупації й тимчасово переміщені особи. Проте, у реальності кожна з цих груп неоднорідна й припускає більш складний розподіл. Умовно розділивши за статтю та віком людей, що залишилися в окупації й ті, що виїхали можна виділити наступну мотиваційну структуру їхньої поведінки:

1. Стратегію переміщення з окупованих територій на підконтрольні Україні обирає або молодь у віці від 25 до 35 років або представники середнього віку від 35 до 45 років. Цей вибір не пов'язаний з їхніми ідеологічними пріоритетами, а скоріше відповідає життєвим стратегіям соціально активного населення. Саме в цьому віковому відрізку відбувається організація соціального середовища (родина, діти, друзі, знайомі, професійні зв'язки). Не дивлячись на ідеологічні

міркування, ця категорія, виїжджає з окупованих територій у більш сприятливі для життя регіони. Значна частина таких переселенців люди сімейні, жінки з дітьми або самотні фахівці, рівень кваліфікації яких дозволяє їм працевлаштуватися за спеціальністю із рівнем заробітної плати, що дозволить самостійне виживати в нових умовах.

Незначний відсоток із представників зазначених вікових груп, що залишилися на окупованих територіях Донбасу, зробили свій вибір у силу певних обставин (збереження майна, неможливість згортання бізнесу, наявність інваліда в родині, відсутність перспектив тощо), гендерною особливістю даної категорії є значна перевага в ній представників чоловічої статі. Безумовно, у цій ніші існує група ідеологічних фанатиків «російського світу», що реалізує глобальні проекти «ДНР» й «ЛНР», однак їхній кількісний склад не перевищує рівня 10 % відсотків.

2. Стратегію життя в окупації однозначно обирають представники похилого віку, причому обох його категорій від 55 до 65 років, і так само від 65 років і вище, крім того до них приєднуються особи верхнього поділу середнього віку від 45 до 55 років. Даний факт пов'язаний не тільки з тим, що це досить зручна для ідеологічної обробки категорія населення, оскільки їхнє дитинство, юність, а у старшого покоління молодість і зрілість, пройшли в Радянському Союзі, але й із соціальними характеристиками даних демографічних груп, основними серед яких є: зниження рівня мобільності, небажання розривати десятиліттями напрацьовані соціальні зв'язки, відсутність прагнення до змін ритму й способу життя, а також розуміння неможливості «почати життя з початку», і на останок необхідно враховувати – втрату фізичного, економічного, інтелектуального потенціалів. У гендерному плані більшість в зазначеній групі становлять жінки, але це скоріше пов'язано із класичними демографічними процесами (середній вік життя для чоловіків на Донбасі до війни становив 62 роки).

Істотним фактором виживання даної групи населення в окупації є підтримка гуманітарною допомогою з різних джерел: Червоний Хрест, організація «Людина у біді», ООН, Росії й інших міжнародних організацій. Першість займає Гуманітарний штаб Фонду Рината Ахметова. За даними соціологічних опитувань на непідконтрольних Україні територіях 43 % респондентів, відзначили факт особистого одержання гуманітарної допомоги, з них 80 % одержують допомогу саме від Гуманітарного штабу Фонду Рината Ахметова [5].

Таким чином, розглянута соціально-демографічна група, яка обрала життя в окупації є самим сприятливим полем для російської пропаганди, оскільки: пам'ятає життя в СРСР, асоціюючи його винятково з позитивом, не хоче губити все накопичене за прожиті роки, не здатна пристосуватися до нових умов життя, не має можливості переїхати. Саме в рамках зазначеної групи найбільш активно підтримується ідея приєднання Донбасу до Російської Федерації із одержанням статусу автономії.

3. Молодь у віці від 18 до 25 років формує свої

соціальні стратегії відповідно до планів батьків. Так, представниць слабкої статі батьки воліють відправляти на підконтрольні Україні території – до родичів, знайомим або ж у самотійне життя. Це пов'язано, насамперед, з високим рівнем криміногенності й більшим ризиком для життя на територіях «ДНР» і «ЛНР». Інша аргументація у представників чоловічої статі вище зазначеної соціально-демографічної групи, а саме виїзд на підконтрольну українській владі територію сполучений з ризиком мобілізації в ряди Збройних сил України. У цьому випадку стратегії обрані батьками зводяться до двох варіантів – виїзд до Криму, Росії, іншу країну, або, за відсутністю соціальних перспектив, а в деяких випадках фінансових, фізичних, інтелектуальних можливостей, єдиним варіантом домогтися певного статусу й досягти відповідного рівня життя для чоловіків – поповнити бойові ряди «армій» псевдореспублік. У цьому контексті пропаганда «ДНР» і «ЛНР», працює безвідмовно, малюючи в телевізійних рекламних роликах привабливі образи «воїна Донбасу».

4. Самою незахищеною категорією в збройному конфлікті залишаються діти, які на окупованих територіях попадають під тверду ковзанку пропаганди, у результаті чого починають щиро вірити в стереотипи, що нав'язують їм, а в деяких випадках навіть брати участь у бойових діях. І прикладів тому існує безліч. Так у м. Горлівці був створений підрозділ зі школярів «Амазонка», що спеціалізуються на стрільбі із гранатомета [5]. У м. Донецьку працює військово-патріотичний клуб «Російський ведмідь», учасники якого хлопчики у віці від 14 до 17 років навчаються стріляти з гаубиць. Таким чином, діти стали одним із самих популярних об'єктів пропаганди. Підтвердженням тому служить і створення при уряді «ДНР» робочої груп із представників «Міністерства освіти», «Міністерства оборони», «Міністерства спорту» й «Міністерства культури» для розробки спеціалізованої програми «патріотичного виховання», одним із елементів якої є проведення «героями ополчення» «уроку слави», а так само обов'язкове включення в освітню програму базового вишколу підростаючого покоління. Очевидно, що діти, виховані на ідеалах псевдореспублік, навряд чи зможуть безболісно для власної психіки повернутися в український соціальний простір.

Структурувавши мешканців Донбасу відповідно до обраної ними стратегії поведінки, необхідно відзначити і ще одну групу – це люди, які з початку залишили тимчасово окуповані території, але з певних причин повернулися із територій підконтрольних Україні до окупованої частини. Як правило, їхня мотивація зводиться переважно до неупорядкованості побутових умов. Таким чином, у соціальній структурі суспільства «ДНР», «ЛНР» оформилася категорія – «обрали шлях повернення», у якій переважають люди у віці від 35 до 45 років, переважно сімейні. Відсутність можливості знайти вакантні посади, з рівнем заробітної плати вище за середній, створюють для внутрішньо переміщених осіб проблему оренди житла й у цілому не дозволяють забезпечити гідний матеріальний рівень для власних родин.

Передбачена державою Україна щомісячна соціальна підтримка у вигляді 884 гривень для працездатних осіб й 442 гривні для непрацездатних осіб, абсолютно не відповідає темпам зростання цін на продукти продовольчої й непродовольчої групи товарів, тарифи ЖКГ. Більш того система контролю за проживанням внутрішньо переміщених осіб скоріше зрівнює їх з особами умовно достроково звільненими з місць позбавлення волі, чим виглядає як система соціальних гарантій і державної підтримки для громадян України.

Погіршення соціально-економічних умов, притаманне без винятку усім регіонам вітчизняного простору, актуалізують проблеми пошуку джерел забезпечення потреб не лише на окупованих територіях, а і на підконтрольних українській владі. У загальному потоці зупинки базових підприємств на Донбасі по обидва боки лінії розмежування катастрофічно росте рівень безробіття. На українських територіях це пов'язано з потоком, переселенців з окупованих міст. Як правило, число безробітних зростає за рахунок працівників вугледобувної й металургійної галузей і молодих людей без фаху. Ринку праці Донецької області дуже перевантажений, оскільки й на підконтрольних Україні територіях, триває скорочення кадрів, простій і закриття підприємств. Згідно даним Управління державної статистики в Донецькій області в першому кварталі 2016 року рівень безробітних у регіоні (по методології МОП) серед економічно активного населення у віці 15–70 років склав 14,8 %, а серед населення працездатного віку – 15,2 % (у середньому по Україні – відповідно 9,9 % й 10,3 %). На підконтрольній Україні території Донецької області навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) на кінець березня 2016 року становила 19 чоловік. І це тільки цифри по офіційно зареєстрованим безробітним, частина жителів (у центрах зайнятості з Донецької області реєструється лише шоста частина безробітних) просто перебиваються випадковими заробітками, не звертаючись за соціальною допомогою, а виходить, в офіційну статистику не потрапляють [6]!

Знецінюється й сама праця через девальвацію національної грошової одиниці – гривні. Мінімальна заробітна плата в Україні з травня 2016 року встановлена на рівні – 1450 грн., мінімальна пенсія – 1130 грн. [7]. Звичайно це просто цифри, але якщо поглянути на них під кутом майбутніх витрат з бюджету рядових українців, то ці цифри стають тривожним сигналом для майбутнього України в цілому, так як становлять загрозу подальшого зубожіння населення. Основними статтями витрат для більшості українців, на сьогоднішній день, є оплата послуг житлово-комунального комплексу (електроенергія, природний газ, вода, каналізація тощо), а також витрати на придбання продуктів харчування. Результати проведених обстежень домогосподарств Донецької області доводять визначену тенденцію цифрами. А саме, наслідком зниження життєвого рівня стало збільшення питомої ваги витрат на харчування. Частка витрат на придбання продуктів харчування, включаючи безалкогольні напої, досягла в 2015 році 60,1 % проти

55,7 % у попередньому році й 50,4 % в 2013 році. Друга за обсягом стаття витрат домогосподарств після продуктів харчування – оплата житла, води, електроенергії, газу й інших видів палива, дорівнює 12,7 % всіх сукупних витрат проти 9,9 % у попередньому 2014 році [8]. Враховуючи і подальше поступове зростання тарифів, при мінімальних прибутках населення, прогнозоване майбутнє зубожіння, що здатне оформитися в соціальні протесні настрої.

Висновки. Таким чином, ситуація на Донбасі, що склалася на сучасному відрізку часу, логічно розвивається за принципом «сніжного кому». Розрив традиційних виробничих зв'язків в умовах ведення бойових дій збільшується погіршенням показників соціально-економічного життя й окупованих, і підконтрольних Україні територій Донбасу. У той же час економічна й соціальна незахищеність громадян змушує їх жити на окупованих територіях.

Нова категорія мешканців Донбасу – ті, «що обрали шлях повернення» в сучасних реаліях є групою ризику за умов реалізації політики мирної деокупації. Оскільки, серед – людей, що повертаються досить багато, тих що випробували на собі ярлик «сепаратиста», а отже втратили віру у своє майбутнє в Україні, зростання зазначеної категорії громадян буде працювати на користь політики псевдореспублік, сприяючи поглибленню соціальних протиріч між українцями.

Список літератури: 1. Западноевропейская социология XIX – начала XX веков. – М.: АспектПресс, 1996. – 780 с. 2. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / Макс Вебер Избранные произведения: [пер. с немецкого. сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова]. – М.: Книга, 1990. – 808 с. 3. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели / В. В. Бурега. – Донецк : ДонГУУ, 2005. – 171 с. 4. Клименко О. Ю. Институционализация социального зашиту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві / О. Ю. Клименко: монографія. – Харків: ХДАК, 2015. – 400 с. 5. Исследование социального самочувствия и потребностей населения Донецкой области

май–июнь 2016 года // Гуманитарный штаб «Поможем» Фонда Рината Ахметова. – Режим доступа: http://www.fdu.org.ua/files/docs/271_ru_issledovanie_potrebnoyest_russ.pdf. 6. Кропива С. В Горловке живут настоящие юнные «Амазонки» / С. Кропива. – Режим доступа: <http://gorlovka.today/kultura/3236-v-gorlovke-zhivut-nastoyashchie-yunnye-amazonki>. – Дата звертання : 15.12.2015. 7. О состоянии рынка труда Донецкой области с начала 2016 года. Прес-бюллетень Главного управления статистики Украины в Донецкой области № 6, 2016 г. – Режим доступа: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0716&number=0#2>. – Дата звертання: 10.07.2016. 8. Опрос домохозяйств Донецкой области [Электронный ресурс] Прес-бюллетень Главного управления статистики Украины в Донецкой области № 7, 2016 г. – Режим доступа: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0816&number=2>. – Дата звертання : 05.03.2016.

References (transliterated): 1. *Zapadnoevropeyskaya sotsiologiya XIX – nachala XX vekov*. [The Western European sociology of XIX – the beginning of the XX centuries]. Moscow, AspectPress, 1996. 780 p. 2. Weber M. *O nekotorykh kategoriyah ponimayushey sotsiologii* [The some categories understanding Sociology]. Moscow, Book, 1990. 808 p. 3. Burega V. V. *Sotsialno-adekvatnoe upravlenie: kontseptualizatsiya modeli* [The Social and adequate management: conceptualization of model]. Donetsk, DonGUU, 2005. 171 p. 4. Klimenko O. Y. *Institutsionalizatsiya sotsialnogo zahistu dlity u krizovih situatsiyah v ukraYnskomu suspilstvi* [The institutionalization of social protection of children in crisis situations in the Ukrainian society]. Kharkov: HDAK, 2015. 400 p. 5. *Issledovanie sotsialnogo samochuvstviya i potrebnoyest naseleniya Donetskoy oblasti may – iyun 2016 goda* [Research and social well-being needs of the population of Donetsk region in May–June 2016] Humanitarian Staff "Help" Rinat Akhmetov's Foundation. Available at: http://www.fdu.org.ua/files/docs/271_ru_issledovanie_potrebnoyest_russ.pdf (accessed 15.09.2016). 6. Kroпива S. V. *Gorlovke zhivut nastoyashchie yunnyie «Amazonki»* [Gorlovka live real yunnye "Amazon"]. Available at: <http://gorlovka.today/kultura/3236-v-gorlovke-zhivut-nastoyashchie-yunnye-amazonki> (accessed 15.12.2015) 7. *O sostoyanii ryinka truda Donetskoy oblasti s nachala 2016 goda* [On the labor market Donetsk region since the beginning of 2016] Available at: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0716&number=0#2> (accessed 10.07.2016). 8. *Opros domohozyaystv Donetskoy oblasti* [The survey of households Donetsk region] Available at: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0816&number=2> (accessed 05.03.2016).

Надійшла (received) 20.10.2016

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Формування мотиваційної складової у виборі стратегії соціальної дії мешканцями Донбасу / І. М. Доля // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 40 (1212). – С. 50–53. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6890.

Формирование мотивационной составляющей при выборе стратегии социального действия жителями Донбасса / И. Н. Доля // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 40 (1212). – С. 50–53. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6890.

Formation of the motivational component in the choice of strategy of social action residents of Donbas / I. N. Dolya // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2016. – No. 40 (1212). – P. 50–53. – Bibliogr.: 8. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Доля Ірина Миколаївна – кандидат політичних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри соціології та політології; тел.: (050) 159-81-30; e-mail: irinadolya@rambler.ru.

Доля Ірина Николаевна – кандидат политических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры социологии и политологии; тел.: (050) 159-81-30; e-mail: irinadolya@rambler.ru.

Dolya Irina Nikolaivna – Candidate in Political Sciences (Ph. D.), National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Associate Professor at the Department of Sociology and Political Science; tel.: (050) 159-81-30; e-mail: irinadolya@rambler.ru.